

Paskelbta labai įdomaus Žemaitijos archeologijos paminklo medžiaga

2020 m. pradžioje (su 2019 m. data) išėjo iš spaudos knyga, skirta Bilionių piliakalnio tyrinėjimams¹. Šis piliakalnis 2017–2019 m. buvo tyrinėtas Šilalės rajono savivaldybės ir Bilionių seniūnijos iniciatyva. Tyrimų vadovas – žinomas piliakalnių tyrinėtojas Gintautas Zabiela, kuris yra ir šios knygos sudarytojas. Norisi pasveikinti tyrinėtojus, kad, baigus archeologinius kasinėjimus, labai operatyviai buvo paskelbta Bilionių piliakalnio tyrimų medžiaga ir tapo prieinama visiems baltų archeologijos specialistams.

Knygoje yra septynių autorių publikacijos, tiksliau, šeši šio leidinio skyriai.

Pirmasis jų – Jurgitos Viršilienės skyrius, pavadintas „Bilionių piliakalnis XIX–XX a. pradžioje“.

Šio skyriaus autorė kruopščiai surinko duomenis, kada, kur, kokiame leidinyje paminėtas ar plačiau aprašytas Bilionių piliakalnis, kokie minimi radiniai, kokios legendos sukurtos apie šį piliakalnį. Pirmiausia nurodytas A. Kašarauskas „Lituanikos“ rankraštis, kuriame minimas Bilionių piliakalnis – Šventkalnis. Toliau chronologine tvarka surašytos publikacijos apie šį piliakalnį tiek mokslinėje, tiek periodinėje spaudoje. J. Viršilienė atkreipia dėmesį į L. Krzywickio atliktus šio piliakalnio žvalgymus ir tyrimus, remdamasi jo paskelbtais duomenimis leidinyje „Žemaičių senovė“. Svarbu, kad paskelbta ir šio tyrinėtojo sudaryta Bilionių piliakalnio schema pagal Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje esančius rankraščius. J. Viršilienė nurodo, kad L. Krzywickiui paskelbus duomenis apie Bilionis, piliakalnis dažniau vadintas Švedkalniu nei Šventkalniu. Čia autorė galėjo pacituoti L. Krzywickio kelionės į Bilionis aprašymą. L. Krzywickis mini, kad pakeliui į Bilionis sutiko dvi moteriškes, kurios tarpusavyje ėmė ginčytis, kaip vadinamas kalnas. Viena jų tvirtino, kad Bilionyse yra ne piliakalnis (piles-kalnas), bet Švedkalnis, antroji paliudijo, jog tai tikras pilkalnis². Toliau tekste ir L. Krzywickis kalną vadina Švedkalniu (*Góra szwedzka*).

Pagrindinis leidinio skyrius – „Bilionių piliakalnio 2017–2019 m. archeologinių tyrimų medžiaga“, yra parašytas Gintauto Zabielos. Autorius pradžioje pateikia duomenis apie 2001–2018 m. Lietuvoje tyrinėtus piliakalnius, nurodydamas tyrimo metus, tyrėjus, tirtų piliakalnių chronologiją, literatūrą, kurioje skelbti duomenys. Po šios įžangos G. Zabiela aptaria Bilionių piliakalnio tyrimus. Autorius nurodo, kad tyrimų metu plačiai naudoti metalų iešikliai, panaudotas georadaras. Skyriuje detalai aprašomos visos perkastos ir jų radiniai. Piliakalnio įtvirtinimų liekanoms skiriama stulpavietės, rąstai, akmenys, molis, degėšiai.

¹ *Bilionių piliakalnis – nauji Žemaitijos istorijos faktai*. Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, 2019, p. 1–172.

² Krzywicki L. 1906. *Žmódź starożytna*. Warszawa, s. 50.

Plačiau neaptariant autoriaus pateiktų duomenų apie Bilionių piliakalnio tyrimus, norisi atkreipti dėmesį į įdomiausius, vertingiausius radinius, svarbius Lietuvos archeologijos mokslui.

Manychiau, kad vienas svarbiausių atradimų piliakalnyje – aptikti degintiniai kapai (p. 55–61). Sudegintų žmonių kauliukai buvo rasti 110–130 cm gylyje, daugiausia po perdegusio molio sluoksniu. Dauguma kauliukų labai smulkūs, mažiau aptikta stambesnių. Didesnės degintinių kauliukų sankaupos įvardytos kapais. Iš viso tyrėjas išskiria 22 kapus. Dalis kapų buvo be įkapių, vienuolikoje jų rasta mirusiesiems skirtų daiktų. Tai geležinis peilis ir įmovinis ietigalis (k. Nr. 1), žalvarinė antkaklė dėželiniais galais (k. Nr. 3), geležinis peilis ir neaiškus geležinis dirbinys (k. Nr. 10), geležinis pentinis siauraašmenis kirvis ir neaiškus geležinis dirbinys (k. Nr. 12), geležinis lazdelinis smeigtukas, žalvarinio smeigtuko adata, žalvarinė grandinė (k. Nr. 14), žalvarinė antkaklė kūginiais galais (k. Nr. 15), žalvarinė antkaklė smailėjančiais galais, dvi juostinės apyrankės, geležinis įmovinis kirvis (k. Nr. 18), žalvarinė antkaklė kūginiais galais (k. Nr. 19), geležinis įmovinis kirvis (k. Nr. 20), sunykusi geležinė segė, žalvarinės antkaklės kūgelis ir grandinės fragmentai (k. Nr. 21). Metalinės įkapės yra neapdegusios.

Netoli degintinių kapų rasti ir du griautiniai kapai, kuriuose aptikti geležinis kovos peilis (k. Nr. 1) ir geležinis įmovinis ietigalis (k. Nr. 2). Kapų įkapių sąrašas ir daiktų nuotraukos yra paskelbti 2 priede (p. 88–91). Čia pateikiama ir surastų daiktų chronologija. Jie datuoti nuo II–III a. iki II–VII m. e. a., o kai kurių daiktų chronologija nurodoma kaip „geležies amžius“. Sąraše yra ir nedatuotų daiktų. Gaila, bet, baigęs kapų aprašymą, skyriaus autorius jokių apibendrinimų nepateikia. Tik skyriaus išvadose nurodoma, kad degintinių kapų horizontas aptiktas piliakalnio aikštelės pakraštyje, buvusio pylimo vidinėje pusėje ant senojo kalvos paviršiaus ar kiek aukščiau jo (p. 80).

Dėl šių kapų medžiagos paskelbimo G. Zabielai galima padaryti keletą nedidelių pastabų. Pirmiausia, aprašant kapus, reikėjo pagal tiksliau nustatytas įkapes nurodyti ir jų chronologiją. Dabar, norint sužinoti tikslesnę kapo datą, skaitytojui tenka žiūrėti į minėtą sąrašą ir daiktų nuotraukas. Antra, daiktai nuotraukose pateikti skirtingais masteliais – daiktų fragmentai yra beveik natūralaus dydžio, stambūs daiktai – gerokai sumažinti. Pagal nuotraukas kartais yra sunku suprasti, koks papuošalo (antkaklės, apyrankės) tipas.

Galima ir kai ką patikslinti. Manychiau, kad k. Nr. 18 rasta antkaklė smailėjančiais galais (taip nurodyta kapo aprašyme) yra antkaklė nulaužtais galais (p. 90–91, daikto Nr. 13). Kape Nr. 12 rastas geležinis įmovinis dirbinys yra ieties kotsmaigis (p. 88, daikto Nr. 6). Kotsmaigiai Lietuvos teritorijoje yra reti radiniai. Trys kotsmaigiai yra aptikti Paprūdžių kapinyno, Kelmės r., vyrų kapuose Nr. 12 ir 27, datuojami D periodo antrąja puse–E periodo pradžia, t. y. V a. viduriu³. Bilionių k. Nr. 12 kotsmaigis tyrėjų datuotas II–III a. Jeigu datavimas teisingas, tai būtų pats ankstyviausias šio tipo radinys Lietuvos archeologijos paminkluose.

Atrodo, kad Bilionių k. Nr. 14 rasti daiktai (p. 89, daiktų Nr. 7–9) sudarė krūtinės papuošalą, sudarytą iš dviejų skirtingų metalų smeigtukų, sujungtų žalvarine grandinėle. Tokie papuošalai, sprendžiant pagal minėto Paprūdžių kapinyno medžiagą, taip pat būdingiausi vidurinio geležies amžiaus pradžiai. Atrodo, kad Bilionių k. Nr. 21 rastos žalvarinių ir geležinių dirbinių liekanos (p. 90–91, daiktų Nr. 18–19) taip pat buvo krūtinės papuošalas – tikriausiai geležinis lazdelinis smeigtukas su žalvario grandinėle ir brankteliais. Gaila, kad dėl blogo išlikimo sunku nustatyti kapuose rastų žalvarinių apyrankių tipus.

Pagal paskelbtą medžiagą matyti, kad prie degintų kauliukų surasti daiktai priklausė ir vyrams (ginklai, stambūs darbo įrankiai, dalis papuošalų), ir moterims (įvairūs papuošalai). Tyrėjas kapinyną skiria III–IV a. (p. 80), t. y. romėniškojo laikotarpio antrąjai pusei. Manychiau, kad kapinyno chronologiją galima būtų pratęsti iki V a. vidurio.

Visgi dėl šių „menamų kapų“, kaip juos keliose vietose vadina tyrėjas G. Zabiela, kyla nemažai klausimų. Aptikti kapai labai skirtingi. Kai kurie iš jų tarsi buvo apdėti akmenimis (kapai Nr. 1 ir 3), akmenų pusačiu (k. Nr. 2). Kapo Nr. 3 kauliukai buvo aptikti antkaklės dėželiniais galais ribojamame plotelyje. Deginti kauliukai buvo aptikti ir tarp antkaklės kūginiais galais (k. Nr. 15). Kai kuriuose kapuose rasta grublėtosios keramikos puodų šukių (gal urnų liekanos?). Visa tai liudytų buvus specialiai įrengtus kapus. Galimas daiktas, kad, kapiny-

³ Žr. Michelbertas M. 2014. *Paprūdžiai. Žemaičių karinio elito kapinynas*. Vilnius, p. 113, pav. 37:5, 6, 92:1.

no plote atliekant vėlesnius žemės kasimo darbus, didelė dalis kapų buvo apardyta, sudegintų žmonių kauliukai išblaškyti didesniame plote. Tai liudytų faktas, jog dalis kapų neturi aiškesnių ribų.

Taigi turime akivaizdų faktą – aptiktus pirmus degintinius kapus Lietuvos romėniškojo laikotarpio medžiagoje. Leidinio pratarinėje teigiama, kad Bilionių degintinių kapinyną šioje vietoje galima paaiškinti tik išorinėmis įtakomis (p. 7). Deja, kokios tai buvo įtakos, knygos autoriai nenurodo. Gal tai buvo vakarinių baltų genčių (sembų ir notangų ar galindų) kultūrinė įtaka laidojimo papročiams šiame Žemaitijos regione?

Šalia degintinių kapų rasti du blogai išlikę griautiniai kapai. Dar viena mįslė – ar galima kalbėti apie biritualizmą? Ir dar klaustukas – kodėl kapai įrengti pačiame piliakalnyje – žmonių gyvenvietėje?

Atkreipia dėmesį, kad tarp degintinių žmonių kauliukų rasta ir degintinių galvijų kauliukų. Dėl to kaulinės medžiagos tyrėjos Justina Kozakaitė ir Giedrė Piličiauskienė iškėlė įdomią versiją – galbūt galima kalbėti apie nelaimingą atsitikimą, staiga kilusį ir greitai išplitusį gaisrą, kurio metu sudegė ir žmonės, ir galvijai (p. 155). Galimas daiktas, kad į kai kuriuos klausimus leistų atsakyti papildomi Bilionių piliakalnio tyrinėjimai.

G. Zabelos parašytame skyriuje kalbama apie perkasų stratigrafiją, Pilėnų paieškas archeologijos duomenimis. Skyrius baigiamas piliakalnio chronologijos aptarimu ir išvadomis.

Autorius pagal radinius išskiria penkis piliakalnio naudojimo etapus (p. 80). I etapas – II a. antra pusė–III a. pradžia, kai piliakalnis įrengtas ir naudotas kaip bendruomeninių mainų vieta. II etapas – III–IV a., piliakalnyje įrengtas degintinis kapinynas. III etapas – I tūkst. vidurys – piliakalnis užpultas ir sudeginti jo įtvirtinimai. IV etapas – XI–XII a. – piliakalnio įtvirtinimų sustiprinimas. V etapas – XIV a. – piliakalnyje pastatyta medinė pilis. Išskiriant atskirus naudojimo etapus remiamasi konkrečiais radiniais. Chronologijai apibūdinti pateikta 4 lentelė (p. 81), ypatųjų radinių lentelė (1 priedas), atsitiktinių radinių lentelė (3 priedas), suvestinė keramikos lentelė (4 priedas).

Iš I ir II etapo vertingiausių radinių galima paminėti romėniškas monetas, kurių aptikta ir pačiame piliakalnyje, ir jo aplinkoje. Iš viso Bilionyse rasta 21 romėniška moneta, o tai rodo didelį jų paplitimą tarp gyventojų. Iš kitų daiktų minėtina laiptelinė segė (p. 95–96, daikto Nr. 52), pusmėnulio pavidalo kabutis (p. 96, daikto Nr. 60), plokštelinis antsmilkinis (p. 93, daikto Nr. 23). Žalvarinių plokštelių antsmilkinių iki šiol daugiausia rasta Žemaitijos ir Šiaurės Lietuvos pilkapynų teritorijoje, pavienių – Centrinės Lietuvos kapinynuose ir Rytų Lietuvos piliakalniuose. Vien Paragaudžio pilkapyne, Šilalės r., jų rasta penkiuose kapuose (8 antsmilkiniai). Plokštelių antsmilkinių rasta ir Paalksnių pilkapyne, Kelmės r. Šis antsmilkinių tipas yra datuojamas B1 periodo pabaiga–B2 periodu, t. y. I a. antra pusė–II a. pirma pusė. Manoma, kad plokštelinio antsmilkinio radinys Bilionių piliakalnyje šiek tiek paankstina jo naudojimo pradinį etapą.

Reikia paminėti dar vieną labai retą radinį iš antros perkaso – žalvario žaliavos lazdelę (p. 84, daikto Nr. 14). Lazdelė rasta 95 cm gylyje. Antroje perkasoje 85–140 cm gylyje buvo rasta keletas akmeninių trintuvų, galas tuvas, kurie savo forma yra būdingiausi romėniškajam laikotarpiui. Galimas daiktas, kad ir žalvario žaliavos lazdelę taip pat galima skirti šiam laikotarpiui.

Gana daug daiktų priklauso IV piliakalnio apgyvendinimo etapui – XI–XII a. Tai žalvarinės įvairių tipų pasaginės segės ir jų fragmentai, įvairūs kabučiai, žvangučiai ir kt. Reti ir vertingi radiniai – sidabrinių juostinių keturkampio skersinio pjūvio lydinių fragmentai.

Kitame leidinio skyriuje Audronė Bliujienė aptaria Bilionių piliakalnio radinių, pagamintų iš vario lydinių, spektrometrinius tyrimus (p. 128–135). Spektrometru tirti 29 II a. pabaigos–IV a. ir IX–XIV a. daiktai. Buvo nustatyti pagrindiniai vario lydinių legiruojantieji elementai (cinkas, alavas ir švinas) ir svarbiausios priemaišos, kurių procentinė vertė tarp 0,5–0,1 proc. (p. 128).

Iš romėniškojo laikotarpio ištirtų 16 dirbinių pagrindinis dėmesys buvo skirtas romėniškoms monetoms – ištirta 10 sestercijų, vienas dupondijus ir drachma (?). Tirtos ir nustatytos Antonino Pijaus (138–161 m.), Marko Aurelijaus (161–180 m.), Maksimino (235–238 m.), Julijos Mamėjos (mirusi 235 m.) monetos, ir nenustatytos, blogai išlikusios monetos. Taip pat ištirti keturi papuošalai ar jų fragmentai (laiptelinė segė, du pusmėnulio pavidalo kabučiai, antkaklės kūginiais galais buoželė). Detalūs tyrimo duomenys paskelbti 1 lentelėje (p. 130–131).

Bliujienės nuomone, Bilionių apylinkėse rastos monetos galėjo čia patekti tarp 200–260 metų, didžiausio baltų arealo klestėjimo metu. Monetos galėjo būti kaupiamos ir saugomos piliakalniuose ir gyvenvietėse kaip turtas ar spalvotųjų metalų žaliava naujų dirbinių gamybai. Tačiau neabejotina, kad Romos monetų atsiradimas ir sklaida baltų kraštuose yra susijusi su mainais (p. 129).

Skyriaus autorė pažymi, kad Romos imperijos monetų, kaip ir dirbinių, gamintų iš vario lydinių, sudėtis kito. Paaiškėjo, kad ir Bilionyse rastų romėniškų monetų elementinė sudėtis nevienoda (1 lentelė). Manychiau, kad Antonino Pijaus (Nr. 1) ir Marko Aurelijaus (Nr. 5) sestercijus galima skirti daugiakomponenčiams lydiniam, artimiausiam III metalurginei grupei, Antonino Pijaus (Nr. 11) ir nenustatytą sestercijų (Nr. 12) – daugiakomponenčiams lydiniam, artimiausiam II metalurginei grupei. Keistoka Maksimino I dupondijaus (Nr. 2) elementinė sudėtis – jame, suapvalintais skaičiais, vos 19–23 proc. vario, užtat alavo 42–45 proc., švino – 28–33 proc., cinko – apie 1,5 proc. Taigi ši moneta yra ne tiek vario, kiek alavo ir švino lydinys. Atkreipia dėmesį ir kai kuriose kitose monetose aptiktas mažas vario kiekis, didelis švino kiekis. Galbūt tai lėmė, kad buvo tirtos nenustatytos, blogai išlikusios, sumažėjusio svorio korodavusios monetos, nors, tyrimų autorės tvirtinimu, koroziniai metalo lydinių procesai neužkerta kelio jų pažinimui ir klasifikacijai į grupes.

Šiek tiek aiškiau su Bilionių piliakalnio romėniškojo laikotarpio papuošalais. Visų jų (segės, kabučio, antkaklės buoželės) elementinė sudėtis labai panaši. Visuose daiktuose, suapvalintais skaičiais, daugiausia vario (apie 50–60 proc.), daug alavo (apie 15–25 proc.), švino (nuo 7–8 iki 27 proc.), nedaug cinko (iki 1,4–3,2 proc.). Manychiau, kad papuošalų elementinė sudėtis artimiausia III metalurginės grupės lydiniam.

Tyrimų autorė visų ištirtų Romos monetų duomenis sudeda ir išveda naują apibendrintą jų elementinę sudėtį (p. 132–133, 2 lentelė, 2 ir 3 pav.). Čia pat pateikti ir minėtų romėniškojo laikotarpio papuošalų elementinės sudėties suvestiniai duomenys. Apibendrinta monetų ir papuošalų elementinė sudėtis beveik visiškai sutampa. Čia autorė ir daro savo pagrindinę viso skyriaus išvadą: „[P]iliakalnyje rastų Romos monetų ir romėniškojo laikotarpio radinių elementinė sudėtis sutampa su nedidele paklaida. Todėl tikėtina, kad monetos naudotos kaip metalo žaliava“ (p. 134). Ir dar vienas autorės teiginys – Bilionių piliakalnio radiniai artimiausi IV metalurginei grupei.

Nesinori šių tyrimų autorei daug priekaištauti. Suprantama, pagrindinis jos tikslas buvo „juoda ant balto“ įrodyti, kad Romos monetos buvo naudotos kaip metalo žaliava. Tačiau negalima manipuliuoti dirbtiniais duomenimis. O sudėjus visų tirtų monetų elementinę sudėtį į vieną vietą, susidarė visiškai naujas derinys, nebeatitinkantis atskirų monetų duomenų. Minėta, kad tarp monetų buvo ir II, ir III metalurginės grupės lydiniai. Tai kaip jie pavirto į IV grupės lydinį?

Ir dar dėl metalo žaliavos. Piliakalnio antroje perkasoje aptikta žalvario žaliavos lazdelė, kuri gali priklausyti romėniškajam laikotarpiui. Tai kodėl ši tikra metalo žaliava nebuvo ištirta? Net jeigu lazdelė priklauso XI–XII a. laikotarpiui, jos elementinės sudėties duomenys būtų labai įdomūs Lietuvos archeologijos tyrinėtojams.

Šiame leidinio skyriuje aptarta ir IX–XIV a. radinių elementinė sudėtis (p. 134–135, 1 lentelė). Tyrimų autorė mano, jog radinių grupė yra per daug maža, kad būtų galima plačiau ją apibendrinti.

Tolesniame leidinio skyriuje Karolis Minkevičius apžvelgė Bilionių piliakalnio archeobotaninę medžiagą (p. 136–145). Autorius nurodo, kad piliakalnyje aptikta gana daug romėniškojo laikotarpio itin gerai išlikusių suanglėjusių kultūrinių augalų mikroliekanų. Dalis jų rasta su medinės talpyklos liekanomis. Skyriaus 1 lentelėje (p. 137) yra pateikti archeobotaninės analizės rezultatai, 2 lentelėje (p. 138) – ¹⁴C metodu datuoti mėginiai. Tyrimų duomenimis, 97,7 proc. visos tirtos medžiagos sudarė kultūriniai augalai, daugiausia javai. Daugiausia rasta kelių rūšių lukštinių kviečių (*Triticum dicoccum* / *spelta*), surasta nedaug belukščių kviečių. Aptikta ir piktžolių liekanų, tarp jų ir ruginės dirsės (*Bromus secalinus*) vaisių. Ši piktžolė laikoma žeminių kultūrų, ypač rugių, auginimo įrodymu.

K. Minkevičius Bilionių piliakalnio radinius apžvelgia plačiame Lietuvos romėniškojo laikotarpio grūdinių kultūrų auginimo kontekste. Svarbus yra autoriaus sudarytas vyraujančių javų pasiskirstymo I–IV a. Lietuvoje žemėlapis (2 pav.). Bilionių radiniai daugiausia patvirtino kitų vienalaikių Lietuvos gyvenviečių tyrimo rezultatus. Rasta ir papildomos medžiagos apie žemdirbystę aptariamam laikotarpiui. Aptiktas žirnis (*Pisum sativum*), surasta sėjamosios avižos (*Avena sativa*) varpažvynių. Minėtus lukštinius kviečius tyrėjas sieja su maisto laikymu ir sandėliavimu.

Piliakalnyje prie sudegusių medinių konstrukcijų rasta apvali 40 cm skersmens suanglėjusių grūdų sanauka. Šalia buvo smulkių degusios medienos fragmentų, kaip spėjama – medinio ar tošinio indo (talpyklos) liekanų. Sankaupe buvo dviejų rūšių lukštinių kviečių makroliekanų. Bilionių piliakalnyje grūdai galėjo būti laikomi specialioje talpykloje ir galbūt pastato erdvėje, per gaisrą – patekti į archeologinį sluoksnį (p. 141–142).

Skyriaus autorius aptaria ir derliaus apdorojimą bei sandėliavimą kai kuriais aspektais, leidžiančiais atsekti įvairius piliakalnio bendruomenės gyvenimo bruožus. Netenka abejoti, kad K. Minkevičiaus paskelbta medžiaga suteikė naujų, papildomų duomenų apie žemdirbystę Lietuvoje romėniškuoju laikotarpiu.

Dar vienas leidinio skyrius skirtas pristatyti Bilionių piliakalnio kaulinę medžiagą (p. 146–155). Skyriaus autorės Justina Kozakaitė ir Giedrė Piličiauskienė pirmiausia aptarė kremacijos paprotį, paaiškino žmonių ir gyvūnų kaulų identifikavimo metodiką.

Minėta, kad piliakalnyje aptikti 22 degintiniai žmonių kapai. Autorės nurodo, kad iš viso buvo surinkta per 24 kg kremuotų žmonių kauliukų. Pagal juos sprendžiama, kad piliakalnyje rasti sudegę mažiausiai du vyriškosios lyties individai ir viena galbūt moteriškosios lyties atstovė. Tai suaugusių žmonių liekanos.

Tarp iširtos paleozoologinės medžiagos autorės mini trijų rūšių gyvūnų kaulus: galvijų, kiaulės ir briedžio (2 lentelė). Gyvūnų kaulai buvo rasti ir surinkti tose pačiose perkasų vietose ir gylyje kaip ir žmonių kaulai. Įdomu, kad keliose vietose buvo surinktos greičiausiai dviejų sudegusių galvijų, nenaudotų kaip maistas, liekanos.

Pagal tyrimų medžiagą J. Kozakaitė ir G. Piličiauskienė pateikia įdomią prielaidą. Piliakalnyje susidurta su netradicine kremacija, o tai rodytų galbūt vienalaikį nelaimingą įvykį, kurio metu sudegė ir žmonės, ir keletas galvijų. Apie tai jau minėta.

Vienintelis klausimas J. Kozakaitei. Kodėl liko neištirtos griautinio kapo ar kapų liekanos?

Paskutinis leidinio skyrius parašytas Eduardo Remeco. Jame paskelbta piliakalnio numizmatinė medžiaga (p. 156–165). Skyrius pradedamas G. Zabelos nustatytų atskirų piliakalnio naudojimo etapų pakartojimu, toliau pereinama prie numizmatinių radinių. Taigi 1 pav. (p. 156) yra nuotrauka, kurioje atskirais ženklais pažymėtos numizmatinių radinių radavietės. Manychiau, kad 1 pav. reikėjo aptarti ir tekste, nes nuotraukoje sunku susigaudyti, kur aptiktos romėniškos monetos. Tik iš G. Zabelos skyriaus aišku, kad trys Romos sestercijai aptikti piliakalnio aikštelėje. O kitos monetos? Ar jos rastos piliakalnio šlaituose, ar piliakalnio papėdėje? Šie dalykai numizmato E. Remeco nedomina, nors archeologijos požiūriu tai yra svarbu.

E. Remecas nurodo, kad iš viso Bilionyse rasta 21 Romos imperijos moneta, 3 sidabrinio lydinio fragmentai. Prieš apžvelgdamas Bilionių radinius, autorius pateikia Romos monetų apžvalgą Lietuvos teritorijoje. Pirmiausia nurodyti šių monetų radiniai piliakalniuose, kuriuose aptikta apie 50 monetų. Paminėtas ir vienas naujas neskelbtas radinys – Marko Aurelijaus moneta, aptikta Medvėgalyje, Šilalės r.

Iš visų Bilionyse aptiktų romėniškų monetų tiksliau identifikuoti pavyko tik 13. Likusios 8 monetos yra arba labai nudilusios, arba „išakijusios“ (?). Kaip toliau tvirtina E. Remecas, su šia problema nuolat susiduriama identifikuojant romėniškas monetas, todėl ketvirtadalis šių radinių Lietuvoje yra neidentifikuoti (p. 158). Čia autorius pateikia citatą iš savo ankstesnio darbo, paskelbto leidinyje „Pinigai Lietuvoje“. O ten yra toks E. Remeco teiginys: „Pažymėtina, kad ketvirtadalis (per 400 vnt.) visų Lietuvoje rastų romėniškų monetų nebuvo identifikuotos, ir tai yra didžiausias neidentifikuotų monetų procentas iš visų kada nors Lietuvoje cirkulavusių vieno nominalo arba laikotarpio monetų.“⁴ Kodėl dalis monetų buvo nenustatyta, E. Remecas nenurodo. Galima suprasti, kad buvo nevykę Lietuvoje rastų monetų identifikuotojai, nesugebėję nustatyti visų monetų. Leidinyje apie Bilionių piliakalnį E. Remecas jau kalba apie tai, kad kai kurių monetų neįmanoma nustatyti dėl jų blogo išlikimo. Jam pačiam nepavyko identifikuoti net 38 proc. Bilionių monetų. Matyt, tai reikia laikyti ir ankstesnių tyrėjų rehabilitacija.

Toliau E. Remecas aptaria Bilionyse rastas romėniškas monetas. Tarp nustatytų monetų yra du Antonino Pijaus, penki Marko Aurelijaus, vienas Faustinos II, du Lucilos, vienas Komodo, vienas Julijos Mamejos sester-

⁴ Remecas E. 2016. Antikinės monetos. In: Grimalauskaitė D., Remecas E. *Pinigai Lietuvoje*. Vilnius, p. 81.

cijai ir Maksimino I dupondijus. Tarp neidentifikuotų monetų yra šeši sestercijai, kurių didesnė dalis priskirtina Antoninams, ir dvi varinės monetos. Varinės monetos, anot autoriaus, yra labai sunykusios, praradusios tiek vaizdus, tiek daug masės. Tačiau viena iš jų yra labai didelė ir sunki (29,4 mm skersmens, 10,99 g svorio), todėl jos negalima laikyti asu. Čia autorius daro prielaidą, kad rastoji moneta kaldinta imperijos provincijoje, kad tai gali būti Antonino Pijaus varinė drachma, kaldinta Egipte, Aleksandrijoje. Tokios monetos buvusios daugiau kaip 30 mm skersmens ir svėrusios per 20 g (p. 158).

Visų Bilionių piliakalnio romėniškų monetų nuotraukos yra numizmatinių radinių sąrašė (p. 162–165, Nr. 1–21). Iš nuotraukų gerai matosi monetų išlikimo laipsnis, po nuotraukomis nurodomas monetų skersmuo, svoris, pateikiamos išlikusios legendos. E. Remeco pateikti duomenys išplečia mūsų žinias apie Lietuvoje surastas Romos monetas.

Vis dėlto autoriui galima pateikti keletą klausimų dėl sąrašo monetos Nr. 20, jo nustatytos kaip Aleksandrijos drachma. Kaip matyti iš šios monetos metalo elementinės sudėties (varis – 92,4 proc., cinkas – 7,0 proc.), tai nėra visai varinė, o žalvarinė moneta. Antra, moneta nėra nei pati didžiausia pagal skersmenį, nei pati sunkiausia. Kiek ji neteko svorio, neįmanoma atsakyti. Trečia, nuotraukoje nesimato nei jokių legendos likučių, nei Romos monetoms įprastų vaizdų. Po nuotrauka užrašas: „visiškai nudilusi“. Todėl visiškai neaišku, pagal kokius kriterijus ji buvo identifikuota kaip Aleksandrijos drachma. Gal tai lėmė didelis autoriaus noras sukelti Lietuvos archeologijoje ir numizmatikoje nedidelę sensaciją?

Toliau šiame leidinio skyriuje apžvelgti Romos monetų radiniai pagal atskirus imperatorius, nors čia nieko naujo nepasakyta. E. Remeco nuomone, didžioji dalis sestercijų į Lietuvos teritoriją pateko ne Antoninų dinastijos laikais, o tik II–III a. sandūroje. Bilionių monetų radiniai ir jų nudilimo laipsniai rodo, kad monetos čia galėjo patekti nuo II–III a. sandūros iki IV a. (p. 159). Nesuprantu, kodėl čia minimi monetų nudilimo laipsniai? Bilionių radiniai nėra lobis, kaip mini ir pats skyriaus autorius, pripažindamas, kad į žemę jos pateko skirtingu laiku. O dėl nudilimo laipsnių (pagal nuotraukas sąrašė), tai kai kurios Bilionyse rastos Antoninų monetos nėra blogiau išlikusios, palyginti su III a. pirmosios pusės monetomis. Atrodo, skyriaus autorius, remdamasis Bilionių radiniais, mėgina pakoreguoti Romos monetų patekimo į dabartinę Lietuvos teritoriją laiką.

Galima sutikti su autoriaus teiginiu, kad į Bilionis monetos pateko nuo pajūrio. Deja, diskutuoti kai kurie kiti jo teiginiai. Anot E. Remeco, Romos imperijos monetos tuo metu Lietuvos teritorijoje neatliko pinigų funkcijos. Tai buvo tik (išretinta mano – *M. M.*) metalo žaliava vietiniams dirbiniams ir tam tikras turto vienetas. Teiginiui paremti E. Remecas vėl pateikia nuorodą į savo ankstesnį jau minėtą darbą „Antikinės monetos“. O ten yra tokios eilutės (cituojau pažodžiui):

„Visa tai rodo, kad I–V a. Lietuvos teritorijoje gyvenusios gentys turėjo labai ribotą supratimą [atseit – puskvailiai, *M. M.*] apie pinigus ir pastarieji tik su labai retomis išimtimis galėjo atlikti savo tiesioginę paskirtį. Nors Lietuvoje yra palyginti daug Romos imperijos monetų radimviečių, o ir pačių radinių skaičius (per 1 600 vnt.) yra nemažas, tačiau jei visas monetas sudėtume į krūvą ir pasvertume, jos svertų tik apie 40–45 kg, t. y. tiek, kiek gali atvežti vienas ar du pirkliai. Be abejo, pirklių vyko daug daugiau, bet didžioji dalis monetų greičiausiai buvo sulydyta. O padalijus monetų radinių skaičių iš gyventojų skaičiaus (tuo metu Lietuvos teritorijoje gyveno apie 40–70 tūkst. žmonių), išeitų, kad penkiasdešimčiai gyventojų teko vos viena Romos imperijos moneta. Tačiau iš tiesų visus monetų radinius reikėtų išdalyti kelioms gyventojų kartoms, gyvenusioms kelis šimtus metų, tad viena surasta moneta tektų keliems šimtams gyventojų. Tai dar kartą patvirtina, kad vietos gyventojai romėniškų monetų piniginiams santykiams beveik nenaudojo.“⁵

Atkreipia dėmesį, kad E. Remeco teiginiai skyriuje apie Bilionių piliakalnio radinius ir cituotoje ištraukoje iš jo ankstesnio darbo gana prieštaringi. Tai Romos monetos buvo tik metalo žaliava, tai su labai retomis išimtimis galėjo atlikti pinigų paskirtį. O pažiūrėjus į E. Remeco pateiktus „statistikos“ duomenis, tenka tik apsisiverkti, kokie tie mūsų protėviai baltai buvo vargšai. Kaip sunku buvo 50 ar 200 žmonių dalytis tik po vieną monetą. Tiesa, galima šį autorių šiek tiek nuraminti. Buvo ir turtingų gyventojų. Pavyzdžiui, Aukštikiemių, Klaipėdos r.,

⁵ Remecas E. *Antikinės monetos*, p. 87.

kapinyno k. Nr. 369 buvo aptikta 21 Romos moneta, Lazdininkų, Kretingos r., kapinyno k. Nr. 66 – 26 monetos.

Monetų dėjimas į kapus ir rodo jų piniginę funkciją. Turiu atsiprašyti ir E. Remeco pavyzdžiu nurodyti vieną savo straipsnį (nors nemėgstu savęs cituoti), kuriame apžvelgiami romėniškų monetų radiniai Lietuvos kapinynuose⁶. Ten kalbama, kada atsirado paprotys dėti monetas į kapus, kokioje dabartinės Lietuvos teritorijoje šis paprotys buvo paplitęs, kaip mirusiesiems monetas būdavo dedamos, kiek monetų aptinkama atskiruose kapuose ir iš kokių Romos imperijos provincijų šis paprotys buvo perimtas baltų genčių.

Svarstant apie romėniškų monetų paplitimą ir gyventojų skaičių, E. Remecui reikėjo kalbėti tik apie tą teritoriją, kurioje monetas buvo labiausiai paplitusios, kur galėjo lankytis imperijos pirkliai, t. y. Vakarų Lietuvos pajūrį ir gretimas Žemaitijos sritis. Kad šioje teritorijoje romėniškos monetas buvo plačiai paplitusios tarp vietos gyventojų, rodo ir Bilionių radiniai. Ir dar vienas dalykas – romėniškuoju laikotarpiu Lietuvos teritorijoje gyvenę baltai į kapus nedėjo jokios metalo žaliavos.

Tenka grįžti prie Bilionių Romos monetų radinių. E. Remecas iškelia dar tokią versiją. Piliakalnyje yra rasta daugiau kaip dešimt degintinių II–III a. kapų. Nors juose monetų nerasta, galima būtų teigti, kad didesnė dalis monetų buvo ne atsitiktinai pamesta, o yra iš suardytų kapų (p. 160). Bet nesuardytuose kapuose monetų nerasta. Kas suardė dalį kapų? Ar tai buvo patys piliakalnio gyventojai, kurie pasiėmė dalį kapų įkapių – monetas ir paskui visas jas išbarstė? Manychiau, kad minėta prielaida dėl tokios monetų kilmės yra mažai įtikima.

E. Remecas skyriuje aptaria ir tris kaltinių keturkampio pjūvio sidabro lydiniių fragmentus. Jis nurodo, kad tokie lydiniai kilę iš Gotlando, kur jų randama IX a. datuojamuose lobiuose, kad į Lietuvos teritoriją lydiniai pateko iš Latvijos. Į Bilionių piliakalnį lydiniai pateko iš kuršių ar žiemgalių apgyvendintų žemių per prekybą ar karinius žygius. Lydiniai skiriami IX–XII a. piliakalnio apgyvendinimo laikotarpiui.

Toliau autorius teigia, kad šie lydiniai pinigų funkcijos neatliko. Tai buvo turtas, kurį buvo patogu saugoti ar transportuoti ir už kuriuos (t. y. lydinius) buvo galima įsigyti prabangos prekių (p. 160). Bet čia autorius jau kalba apie prekybinius santykius. O toliau jau toks teiginys – lydiniai buvo žaliava įvairių papuošalų gamybai (p. 161). Autoriaus nuomone, lydinių fragmentų radinius Bilionių piliakalnyje galima sieti su juvelyro veikla arba tai buvusių kario įkapių dalis. Dėl juvelyro dar galima būtų su tam tikromis išlygomis sutikti, bet kur tas kario kapas? Jeigu E. Remecas Bilionių apylinkėse žino tokių IX–XII a. kapų su sidabro lydiniais, juos galėjo nurodyti.

Skyriaus pabaigoje paminėti XVIII–XX a. monetų radiniai piliakalnyje, suformuluotos išvados. Viena išvada tokia: „Bilionių piliakalnis yra pirmasis, kuriame rasta dviejų apgyvendinimo laikotarpių pinigų – romėniškų monetų ir sidabro lydinių“ (p. 161). Kaip tai suprasti – ankstesniame tekste visur metalo žaliava, o išvadose – pinigai. Gal autorius apsigalvojo ir pakeitė savo nuomonę?

Baigiant aptarti E. Remeco parašytą leidinio skyrių, tenka konstatuoti, kad jame daug nepagrįstų, kartais prieštarų teiginių, didelis noras sumenkinti, suprimityvinti I–IV a. Lietuvos gyventojus – baltus, ieškoti naujų „atradimų“. Teigiamas dalykas tik tas, kad buvo paskelbti duomenys apie Bilionių numizmatinius radinius.

Kaip vertinti visą leidinį apie Bilionių piliakalnį? Nepaisant pasakytų pastabų, neatsakytų klausimų, šis darbas pateikė daug naujos, vertingos medžiagos apie romėniškojo laikotarpio ir vėlyvesnių laikų Lietuvos ir baltų archeologiją. Paskelbti pirmieji duomenys apie netradicinius degintinius kapus, nauji duomenys apie žemdirbystę, gyventojų prekybinius ryšius. Leidinyje esančios santraukos anglų ir rusų kalbomis palengvins gretimų kraštų archeologams susipažinti su Bilionių piliakalnio tyrimų medžiaga.

Mykolas Michelbertas

⁶ Michelbertas M. 1995. Römische Münzen in der Gräberfeldern Litauens. In: *Archaeologia Baltica*. Vilnius, S. 81–87.